

IGOR PANASIUK

Uniwersytet Europejski Viadrina we Frankfurcie nad Odrą

Kulturowe aspekty tabu (na przykładzie tłumaczeń tekstów literackich rosyjskiego postmodernizmu)

Wprowadzenie do tematu

Zjawisko tabu jest jednym z aspektów komunikacji międzykulturowej. Tabu językowe lub komunikacyjne należy według Hartmuta Schrödera (1995: 21) do komunikacji werbalnej. Naruszenie konwencji kulturowych tabu może spowodować naruszenie samej komunikacji między kulturami. Z tego powodu uważam za sensowne badanie fenomenu tabu z punktu widzenia semiotyki, ponieważ mechanizm powstania oraz funkcjonowania tabu jako elementu jednej kultury może być zbadany wyłącznie przez semiotyczne mechanizmy samej kultury jako systemu znakowego według Jurijsa Łotmana i Rolanda Posnera. Wzorzec semantyczny, tkanka znaczeń, do której należą także znaczenia tabuizowane, tzw. kod, cechuje daną kulturę i wyróżnia ją spośród innych kultur.

1. Próba określenia pojęcia tabu w literaturze lingwistycznej

W literaturze dotyczącej tabu istnieje sprzeczność w rozpatrywaniu oraz definiowaniu pojęcia tabu, która powstaje z funkcjonalnej wielowarstwowości samego fenomenu. Tabu znaczy więc coś, co jest zakazane, z powodów sakralnych lub profanicznych oraz innych przyczyn. Ale definiowanie tabu jako zakazu powoduje pewne trudności w zrozumieniu tego fenomenu. Stąd też tabu jest więcej niż zakazem, ponieważ przy naruszeniu zakazu możliwe są mechanizmy naprawiania,

według Schrödera (1995: 20), tzw. skonwencjonalizowane „rytuały przeproszenia albo oczyszczenia”, podczas gdy naruszenie tabu nie może być naprawione przez żadne mechanizmy. Rudi Keller (1987: 2) określa tabu jako konwencje unikania lub konwencje negatywne, które są przestrzegane przez wszystkich członków wspólnoty. Tabu występuje według Kellera (1987: 3) zawsze tam, gdzie zewnętrzny charakter zakazu już nie istnieje i przyczyny unikania leżą w *quasi*-obiektywnych właściwościach samego przedmiotu tabu. Uważam, iż tabu powstaje wskutek istnienia zakazów socjalnych oraz indywidualnych nakazów unikania. Indywidualne nakazy są więc decydujące w powstaniu tabu, ponieważ na przykład nikt nie może zmusić nas do jedzenia tego, czego nie chcemy i czego się brzydzimy, lub używanie słów tabu przez jedną grupę osób nie jest uważane za tabu ze względu na to, że w obrębie tej grupy nie istnieje indywidualny nakaz unikania tych słów bądź wyrażen.

Podział tabu na kulturowe i konwersacyjne według Grażyny Habrajskiej¹ objaśnia mechanizm fenomenu tabu. Przez pojęcie *t a b u k u l t u r o w e* Habrajska rozumie zakazy, które zostają narzucone z góry ze strony wspólnoty, podczas gdy w gruncie *t a b u k o n w e r s a c y j n e g o* leżą nakazy indywidualne, które są uznawane przez jedną osobę lub grupę osób. Zaakceptowanie tych zakazów wewnątrz jednej grupy odbywa się za pomocą wiedzy percepcyjnej, stereotypowej oraz kulturowej. Wskutek tego tabu kulturowe można określić jako zakaz zewnętrzny, gdy tabu konwersacyjne jest nakazem indywidualnym, a zarazem kulturowym, ponieważ kultura, w ramach której osoba nakłada na siebie ten nakaz, podlega stereotypizacji. Stąd to tabu jest więcej niż zakazem. Fenomen tabu łączy więc w sobie zakaz zewnętrzny oraz nakaz indywidualny, które znajdują się zależnie od interaktantów komunikacji oraz ich preferencji indywidualnych we wzajemnej zależności.

Tabu językowe posiada właściwość semiotycznej ambiwalencji, co jest w części literatury na temat tabu dosyć sporne. Pytanie: co podlega w ogóle tabuizacji – sam wyraz czy treść, sygnifikant czy sygnifikat (przedmiot referencji), znaczenie denotatywne czy konotatywne. Keller uważa, że tabuizacji podlega nie referent, przedmiot określany, lecz tylko samo słowo (wyraz), gdy jednocześnie twierdzi, że przyczyny unikania tabu leżą w „*quasi*-obiektywnych właściwościach tabuizowanego przedmiotu”: „Es ist nicht der Referent, der bezeichnete Gegenstand oder die bezeichnete Tätigkeit oder Eigenschaft, die tabu ist, sondern tatsächlich das Wort. Das Tabu betrifft die Wörter, nicht die »Sachen«” (Keller 1987: 8).

Louis Hjelmslev (1968: 80 i n.) także nie widzi tabu w samym przedmiocie, ale w znaku, który podlega tabu, ponieważ według jego opinii substytucja tabuizowanego znaku przez znak obcy wyeliminuje „szkaradny posmak” („der garsti-

¹ Powołuję się na referat Grażyny Habrajskiej „Tabu a reguły konwersacji”, wygłoszony na XXIX konwersatorium z cyklu „Język a kultura” zatytułowanym „Tabu we współczesnym języku i kulturze” (Karpacz, 7–9 czerwca 2002).

ge Beigeschmack”, 1968: 81). Uważam, że w obu tych wypadkach chodzi przede wszystkim o wyraz tabu (*signifiant*), który jest tylko częścią bilateralnego znaku Ferdynanda de Saussure’a. Odpowiednio do *signifié* zostaje arbitralnie dobrana forma akustyczna (*signifiant*). Także fakt, iż możemy mówić o przedmiocie tabu w sposób wymijający, stosując domyślne (pośrednie) środki językowe – eufemizmy, które Hans Wagner (1991: 20) określa jako kłamstwa tabu „Tabu-Lügen” – świadczy o tym, że przedmiot sam podlega tabu i w taki sposób jednocześnie tabuizuje wyraz, a są one nierozdzielnie ze sobą związane.

2. Strategie implicytnego mówienia na temat tabu

Według Dietricha Hartmanna (1990: 153) mówienie na temat tabu zmusza nas do omijania tabuizowanych przedmiotów i do korzystania w takich rozmowach z technik unikania lub językowych technik zasłonięcia (niem. *Vermeidungs-/Verhüllungstechniken*). Powstaje asocjatywne połączenie między eufemistycznym określeniem przedmiotu tabu a samym przedmiotem. Określenie to nie nazywa go wprost. W ten sposób unika się niezręcznej sytuacji. Według Ursuli Pieper (1988: 7) eufemizmy wpływają nie na sam denotat, lecz tylko wywołują asocjacje z denotatywnym określeniem, niosąc w sobie konotatywne afektywne znaczenia. W taki sposób modyfikacja tzw. *Vorstellungsträger*a (nosiciela wyobrażenia, mówiąc w sposób nam już znany – przedmiotu tabuizacji, denotatu) przez eufemizmy czyni tabuizowany temat przedmiotem komunikacji językowej. Schröder (1998: 173) uważa, że używanie eufemizmów lub innych modyfikatorów pozwala mówić o paradoksie semiotycznym, że eufemizm jako znak odpowiada temu, czego właściwie nie wolno określać, to znaczy, że nieprzyzwoita denotacja i konotacja powinny być uniknięte. Eufemizmy stępują się w procesie ich językowego używania. Ulegają one zużyciu bądź starzeniu semantycznemu, przy czym tracą one swoją funkcję zasłaniania lub upiększania. Według Waltera Porziga (1950: 45) przyczyną stępienia semantycznego jest trwałość tabuizowania przedmiotu. Uważam, że im silniejsze jest tabu, tym częściej podlegają zmianie eufemizmy. Schröder (1998: 174) mówi w tym kontekście o tzw. cyklu zmiany tabu przez eufemizmy i eufemizmów przez tabu (*Tabu-Euphemismus-Zyklus*):

1) potencjalny przedmiot tabu otrzymuje określenie (*Bezeichnung* 1), które przez jakiś czas istnieje jako neutralny wyraz;

2) określenie to przez użycie w języku zaczyna mieć ambiwalentny charakter: z jednej strony odnosi się asocjatywnie do przedmiotu tabu, z drugiej zaś wywołuje nieprzezwoite konotacje, przez które zostaje słowem tabuizowanym;

3) wyraz tabu zostaje zmodyfikowany przez nowe określenie, tzw. eufemizm;

4) powstały eufemizm znów odzyskuje referencję neutralną do przedmiotu tabu. Z czasem znowu zaczyna on zatracać swoją funkcję eufemistyczną przez zużycie semantyczne i ponownie zostaje wyrazem tabu przez wywołanie nieprzyzwoitych konotacji.

W taki sposób funkcjonuje proces zmiany językowej, powstają nowe znaczenia i rozwija się język.

Ciekawy okazuje się w tym kontekście proces stopniowania tabuizacji przedmiotu w różnych kulturach, z czym jest związane stopniowanie mówienia wprost lub zastosowanie językowych technik zasłaniania. Tabuizowanie tematów zależy według Schanka (1981: 124) od stopnia wyrażenia wprost ze względu na strategię tematyzowania tabu. Stopień mówienia wprost znajduje się moim zdaniem w proporcjonalnej zależności od tabuizacji tematu: im wyższy jest stopień tabuizacji tematów, tym niższy lub mniejszy okazuje się stopień mówienia wprost i na odwrót. Używanie leksemów z wysokim stopniem mówienia wprost odnosi się bezpośrednio do tabuizowanego przedmiotu, powodując w taki sposób naruszenie tabu. Używanie słów w celu obrażenia osoby, wyrażenia niezadowolenia należą według Nicole Zöllner (1997: 392) do kakofemistycznego werbalizowania tabu.

3. Werbalne sposoby łamania tabu: kakofemizm

Powstanie k a k o f e m i z m ó w lub, według Żelwisa (1985 i 1997), inwektyw jest nierozłącznie związane z fenomenem eufemizmu. Autor ten (1985: 133) stwierdza, że największa część przekleństw, które dzisiaj są uważane za najbardziej grubiańskie, pochodzi od wyrazów eufemistycznych. Przyczyny powstawania eufemizmów były wcześniej inne, jedną z nich stanowiła niechęć do obrażania sakralnego przedmiotu. Sakralne funkcje bóstw zmieniały się z czasem na profaniczne. Ostatnie zwyciężało i przyjmowało obraz kakofemizmu, który istnieje jako sposób wyrażenia agresji werbalnej. Z innego punktu widzenia kakofemizm jest naruszeniem tabu etycznego, które dochodzi do skutku przez łamanie norm etycznych za pomocą niekodyfikowanych środków. Kakofemizm jest zróżnicowany kulturowo. Stosunek słownictwa kodyfikowanego do niekodyfikowanego różni się w zależności od języka. To, co w jednej kulturze jest uważane za słabo kodyfikowane, w innej istnieje jako niekodyfikowane.

Chęć używania kakofemizmów jest uzależniona od jego semiotycznej struktury, która niesie w sobie jednocześnie elementy sakralne oraz profaniczne. Żelwis definiuje kakofemizm (inwektywę) jako jedyne ambiwalentne pojęcie, które nie daje się rozłożyć na część sakralną oraz profaniczną. Profaniczna wartość kakofemizmu nie może istnieć bez sakralnej. W sensie aksjologicznym można mówić o dialektycznej jedności elementów sakralnych i profanicznych w tym samym zjawisku. Taka podwójna struktura kakofemizmu włącza natychmiast emo-

cyjonalny mechanizm stwarzający według Michaiła Bachtina (1965: 84–85, 180, 517) atmosferę karnawałową, atmosferę rynkowej otwartości, ogólnej, wspólnej zabawy, gdzie między ludźmi nie ma jakichkolwiek hierarchicznych barier.

3.1. Kulturowa specyfika rosyjskiego kakofemizmu: mat

W porównaniu z innymi językami, a przede wszystkim z niemieckim, język rosyjski posiada wiele wyrazów tabu, które różnią się specyfiką kulturową. Tak zwany mat za Żelwisem (1997: 157, 250 i n.) należy do prokreacyjnych i niewktyw/kakofemizmów, które obejmują określenia dotyczące seksualnych funkcji człowieka. Z profanicznym pochodzeniem kakofemizmu związana jest jej funkcja polegająca w przypadku naruszenia tabu na wywołaniu *katharsis*. Rzecz by można o emocjonalnym wyładowaniu wewnętrznego napięcia, niepożądanego uczucia, wypuszczeniu pary. Tę samą emocję różne kultury mogą kodować inaczej. Ten sam kod tabu może wywoływać w różnych kulturach polarnie przeciwstawne emocje. Takie swoiste zjawisko określa Żelwis (1997: 145) jako interetniczna enantiosemia. Enantiosemia (1997: 96) oznacza rozwińnięcie w jednym słowie antonimicznych znaczeń. Jest to sytuacja, kiedy znak jest w stanie konotować dwa przeciwstawne pojęcia. Enantiosemia łączy w sobie dwa zjawiska poliwalencji – antonimie i homonimie – co pozwala jednemu słowu nadawać dwa znaczenia. Przykładem interetnicznej enantioseмии² może być polski wulgaryzm *dziwka* w porównaniu z ukraińskim słowem *дибка* o neutralnej konotacji ‘młoda dziewczyna’ lub po staropolsku *dziewka*. Albo *ruchać się* w znaczeniu pejoratywnym i *pyxamucь* w neutralnym znaczeniu ‘ruszać się’. Na pierwszy rzut oka prawie nieznaczna zmiana formy akustycznej znaku, która powstaje przez różne przełożenie znaczenia denotatywnego w kodzie, powoduje zmianę znaczenia konotatywnego. Na przykład zapożyczone kakofemizmy nie utrzymują swojej pierwotnej funkcji semantycznej, którą posiadały w swoim języku. Różnie emocjonalnie nacechowane słowa tabu, które mają w danej kulturze określone konotacje, zmieniają je przy przeniesieniu do innej kultury ze względu na odmienną aksjologię. Dobrym przykładem na to jest rosyjski mat.

Pojęcie mat, przez które należy rozumieć określenia z dziedziny seksualnej lub fekalnej, ma „aksjologicznie znaczącą profaniczną emocjonalną dominantę” (Żelwis 1997: 146, 199), która otrzymuje emocjonalne naładowanie przez wyrażenie stosunku płciowego o charakterze kazirodztwa. Pojęcie mat pochodzi od rosyjskiego słowa *mat’* (*mac*). Boris A. Uspienski (1987: 58) stwierdza, że korzenie tych wyrazów znajdują się w starych pogańskich kultach o bogini Mokosz, która w słowiańskim chrześcijańskim wariacie została zmieniona na świętą Pjatnicę, Paraskewę-Pjatnicę i nawet Bogurodzicę „Matkę Boską”.

² Także fałszywych przyjaciół tłumacza.

Rosyjski	Polski	Niemiecki
Так он привык толкаться ... колхозник, <i>бля...</i>	Musi się pechać, nie potrafi inaczej. Kolchoźnik, <i>kurwa...</i>	Der ist eben gewohnt zu drängeln ... Kolchosbauer, <i>Arsch...</i>
Ой, <i>бля!</i> На хуя ж на ногу?	O <i>kurwa!</i> Na <i>chuj</i> po nogach depczesz?	Au, <i>verfluchte Scheiße!</i> Das war mein Fuß, [...]!
Лишь бы опять <i>мудаки</i> эти не приехали. Прикипели, <i>бля...</i>	Żeby tylko znowu te <i>bydlaki</i> nie przyjechały. <i>Kur...</i> przyczepili się...	Wenn nicht wieder diese <i>Scheißkerle</i> kommen. Angebrannt, <i>verdammte...</i>
Ёпт... тоже придумал...	<i>Kurwa</i> , ale wymyślił...	<i>Happt...</i> sonst noch Wünsche.
Гады, <i>бля...</i>	Bydło, <i>kur...</i>	Schweine, <i>verdammte...</i>
Да хватит, хватит. <i>Попиздели</i> и хватит...	Starczy już, starczy, dosyć tego <i>pieprzenia...</i>	Es reicht, es reicht. Ihr habt euch gegenseitig <i>angegifft</i> , und jetzt reicht's.
Ёй твою <i>мать</i> ... я-то думал покупают уже...	<i>Kurwa mać...</i> a ja myślałem, że już kupują...	<i>Leck mich doch am Arsch...</i> und ich hab gedacht, die sind schon am Kaufen...
Ладно, погоди, вон легавый идёт...	Dobra, poczekaj, widzisz menda idzie...	Lass mal, warte, da kommt ein Hüter des Gesetzes...
Щас вякнет что-нибудь...	Zaraz coś powie	Gleich quakt er was...
<i>Поебеть</i> какая...	Co za <i>kurewstwo</i> .	Irgendeinen <i>Scheiß</i> [falsch].
А евреи прямо по детям, по женщинам <i>хуярят</i> , не стесняются...	A Żydzi po kobietach i po dzieciach <i>zapiierdalają</i> bez żadnego wstydu...	Und die Juden hauen drauf, auf Kinder und Frauen, ohne sich zu genieren, <i>die Wichser...</i>
<i>Хрен</i> его знает...	<i>Cholera</i> go wie...	Weiß der <i>Geier...</i>
Ладно, друг, ты попридержи язык-то. Сама попридержи.	Dobra, kolego, weź na wstrzymanie. Sam weź.	Freundchen, pass auf, was du sagst. Selber.

Сидит и плачется. <i>Хам!</i> Сама ты хамка. Из-за пустяка разоралась... <i>Хам!</i> Дура ты, ёпт...	Siedzi i rozpycha się. <i>Cham!</i> Sama jesteś <i>chamka</i> . Przez takie gupstwo... <i>Cham!</i> Idiotka, <i>kurna</i> ...	Sitz da und rempelt mit den Ellbogen! <i>Flegel!</i> <i>Blöde Kuh</i> . Platzt wegen so einer Kleinigkeit. <i>Flegel!</i> Blöde Sau, <i>leck mich</i> ...
Хамит ещё! Сама ты хамишь. Дурак чёртов... Дура ты, ёпт...	I tak po chamsku! Sama jesteś chamka. Idiota cholerny... Kretynka, <i>kurna</i> ...	Auch noch frech werden! Du wirst doch frech. So ein blöder Hund... <i>Leck mich am Arsch</i> , blöde Sau.
Такие вот и лезут без очереди. Хамы.	Tacy właśnie wpychają się bez kolejki. Chamy.	Solche wie der sind es, die sich immer vordrängeln. <i>Flegel!</i>
Это ты без очереди вошла, сидит воняет тут! Дура! Дурак чёртов! Дебильная...	To ty wlaźles bez kolejki, siedzi tu i śmierdzi! Kretynka! Idiota! Debilka...	Selbst hast du dich vorgedrängelt, sitz[sitz] da und stänkert herum! Blöde Sau! Blöder Hund! Diese Spastikerin...
Садись ты с ней, я с <i>пиздолей</i> с этой не сяду...	Ty usiądź obok niej, ja z tą <i>piździawą</i> nie usiądę...	Setzt du dich neben die, neben diese <i>Fotze</i> setze ich mich nicht.
Вон мастер знакомый говорил, я, говорит, захожу в раздевалку, а там в домино вся бригада зашибает. Я им – а ну идите работать! А они его – <i>матюгом</i> .	Majster znajomy mi opowiadał, ja – mówi – wchodzę do szatni, a tam cała brygada gra w domino. Ja do nich – idźcie do roboty! A oni mu – <i>wiąchę!</i>	Ein <i>bekannte[r]</i> Meister hat mir erzählt, ich komme in den Umkleieraum, sagt er, sitzt da doch die ganze Brigade und spielt Domino. Ich zu ihnen – geht endlich an die Arbeit! Und sie haben ihm[<i>ihn</i>] nur <i>aufs übelste beschimpft</i> .
Там портвейн ещё какой-то... тоже <i>хуёвый</i> ...	Mają jeszcze jakiś portwein... też <i>chujowy</i> ...	Die haben auch Portwein... ein <i>Scheißzeug</i> ...
Ну так, ёпт. Мне всегда везёт.	No tak, <i>kurna</i> . Ja mam zawsze szczęście.	Ach ja, <i>leck mich</i> . Ich habe eben immer Glück.
Серёж на хуя ты отошёл-то? А я тебя не дождался...	Sierioża, a <i>na chuj</i> a odszedłeś? Nie mogłem się doczekać...	Serjosh, hast du dich <i>verpissst</i> , was? Ich hab auf dich gewartet und wer nicht kam, warst du.
Ёп твою, а я тебя там ищу! Пошли. Не толкайся, бать... хуль ты прёшь...	<i>Kurna</i> , a ja ciebie w środku szukam! Idziemy. Nie pchaj się ojciec, gdzie leżesz...	<i>Leck mich am Arsch</i> – und ich such dich! Komm. Nicht drängeln, Onkel... rempel nicht so... [...]

Rosyjski	Polski	Niemiecki
Есть. Только там нет <i>ни хуя</i> . Жена ходила утром, мы с ней вместе стоим. <i>Ни хуя</i> .	Jest. Tylko że tam <i>ni chuja</i> nie ma. Żona była rano, razem stoimy. <i>Ni chuja</i> .	Ja. Aber nicht da. [...] Meine Frau steht seit heute morgen, jetzt wir zusammen. Kein Stückchen Fleisch.
Смотри сколько понабилось... <i>охуели совсем</i> ...	Patrz, ilu się napaćhało. <i>Ochujeli ze szczętem</i> ...	Guck mal, wie viele da stehen... <i>schwachsinnig</i> ...
Эт точно... я на ночь хотел взять погреться, жена <i>скурвилась</i> , не дала...	Zgadza się... chciałem wziąć na noc, żeby się zagrząć, a żona, <i>suka</i> nie dała...	Das stimmt... ich hab mir für die Nacht was holen wollen, zum Aufwärmen, meine Frau ist <i>über-schnappt</i> , hat mich nicht gelassen.
Отошли бы с прохода, ребята! <i>Хуль</i> стойте, мешаєте?	Czego stoicie w przejściu?! Ludzie odsuńcie się, przeskadzacie!	Geht von dem Eingang weg. Jungs! Steht da rum und stört.
Ладно, не <i>пизди</i> , отец...	Dobra, nie <i>pierdol</i> ojciec...	Komm, hör auf mit dem <i>Scheiß</i> , Vater...
Встали <i>бля</i> и стоят	Stanęli, <i>kurna</i> i stoją.	Stellen sich da hin, und stehn wie <i>die Idioten</i>
Живучий, <i>бля</i> ...	Twardy, <i>kurwa</i> ...	Lebt also noch...
Ой, <i>бля</i> ...	<i>O kurna</i> ...	Au <i>Scheiße</i> !
Во, <i>бля</i> !	<i>O kurwa</i> !	Au <i>Scheiße</i> !
Такое говно пить. <i>Охуели</i> вы, что ли.	Żeby takie gówno pić. <i>Ochujeliście</i> , tyle wam powiem.	So eine Scheiße trinken. Seid wohl <i>verrückt</i> geworden.
А <i>хуль</i> церемониться...	A co się będą <i>opierdalać</i> ...	Was stört das uns, <i>verdamm</i> !
Старые года, когда лягушки, <i>бля</i> , были господа...	Давно перед веками, kiedy żaby, <i>kurwa</i> , były pannami...	In grauer Vorzeit, als die Frösche Könige waren...
Чтоб не последняя... <i>ой бля</i> ...	Żeby nie ostatni raz... o <i>kurwa</i> ...	Auf dass es nicht der letzte sei... oje, <i>verdamm</i> !
Очнулся и рассказал всё санитарам. А те от смеха выронили его и он <i>пизданулся</i> , и ногу сломал!	Ocknął się i opowiedział wszystko sanitariuszom. A oni ze śmiechu upuścili go, <i>jebnął</i> się o ziemię i złamał nogę!	Wacht auf und erzählt alles den Sanitätern. Und die lassen ihn vor Lachen fallen, der fällt noch tiefer in <i>die Scheiße</i> und bricht sich ein Bein!
Ой, <i>бля</i> !	<i>O kurwa</i> !	Au <i>Scheiße</i> !
<i>Хуйня</i> какая...	Co za <i>chujoz</i> a...	So ein <i>Sau</i> stall.
<i>Ни хрена</i> не продвигаемся.	<i>Ni cholery</i> się nie posuwamy.	Keinen Schritt kommen wir vorwärts.

Хуйня всё это. Ну, пошли?	Zawracanie dupy. No to jak?	Eine Scheiße ist das alles. Gehen wir?
Вон, бля, народишу сколько... не протопкнёшься...	Patrz, kurwa, ile ludzi... ani się przepchać...	–
А легавый, слышь, стоит и спит, бля.	A menda, widzisz ją, stoi i śpi, kurwa.	Und der Bulle steht da und schläft, der Arsch.
Во, бля парит как!	Ale duszno, kurwa!	Oh, Mann, ist das schwül!
А всё по хую...	Wszystko jeden chuj...	Ist denn doch <i>scheißegal</i> ...
Мудак хуев.	Chuj rybi	Arschloch
Отъебись...	Odpierdol się...	Geh scheißen...
Чего отъебись? Ты чего ругаешься?	Jak to – odpierdol się? Czego przeklinasz?	Was – geh scheißen? Was fluchst du hier?
Пошёл ты на хуй!	Idź w chuja!	Leck mich am Arsch!
Я вот пойду, пойду тебе!	Ja ci pokażę... pokażę!	Na warte, das wolln wir ja mal sehn!
Пошёл ты... сволочь...	Idź ty swolocz...	Leck mich am Arsch... Drecksack...
Я вот... я вот... пойду...	A pójde... pójde...	Na warte... warte nur...
Сука хуев... падла...	Suka jebana... ścierwo...	Scheißkerl... Drecksau
Гандон, бля... сука...	Menda, kurwa... suka...	Saukerl dreckiger... Drecksack...
Разъёба, бля... ну, иди сюда сука...	Rozjebię, kurwa... no, podejdz tu ścierwo...	Arschloch verdammit... na, komm schon, komm her, Drecksack
Гандон, бля... сука...	Menda, kurwa... suka...	Arschloch verdammit...
Сука, бля...	Menda, kurwa...	Drecksack
Вонючка, бля...	Śmierdziel, kurwa...	Drecksack verdammit...
Засерыш, бля...	Zasraniec, kurwa...	Sack voll Scheiße... Scheißkerl...
Да ну, в пизду, бля...	Na chuj mi, kurwa...	Ach, leck mich, verd[amnt].

Do tego można jeszcze dodać mity o powstaniu i stworzeniu świata przez pojednanie Ojca Nieba z Matką Ziemią. Uspienski (1983: 64) stwierdza, że mat w językach słowiańskich jest wspólnego pochodzenia i powstał z jednego źródła. Rosyjski mat może także wywoływać obrażenie Matki Boskiej, ponieważ wyobrażenia o Matce Boskiej są podobne do kultu Matki Ziemi (*mat'-zeml'ja*). Innymi słowy idea początkowa o obrażeniu Matki Ziemi, na której opiera się kulturowe wyróżnienie rosyjskiego kakofemizmu, zostaje przeniesiona na Matkę Boską.

Na przykładzie tłumaczeń powieści Władimira Sorokina *Kolejka* na język polski i niemiecki można spostrzec, jak dalece zmieniają się znaczenia słownictwa tabuizowanego języka rosyjskiego oraz w jakim stopniu udaje się uwzględnić profaniczną emocjonalną dominantę w tłumaczeniu podobnego słownictwa.

Takie wyrazy zostają więc użyte w języku jako ekspletywy (powiedzenia wprost), tzw. detonujące przecinki (Żelwis 1997: 294). Etymologiczne znaczenie tych wyrazów zużyło się i stąd ich właściwy stosunek do przedmiotu został stracony. Są one podobne do zaimków według ich deiktycznej, a nie semantycznej funkcji, ale utrzymały one swoje dosyć nieprzystojne znaczenie.

Uwzględnienie w tłumaczeniu takiego rodzaju tekstów literackich profanicznej dominanty jest związane z różnicami w aksjologicznym doświadczeniu kultur. Dosłowne tłumaczenie kakofemizmu powoduje deformacje w oddaniu emocji. Według Żelwisa (1997: 297) w celu odtwarzania sensu „inwektywnego” w procesie tłumaczenia należy poszukiwać emocjonalnie adekwatnego wariantu w kulturze celowej, co jest dosyć trudne ze względu na specyfikę kulturową kakofemizmu. Specyfika tłumaczenia rosyjskiego matu na język niemiecki polega na trudności znalezienia odpowiedników emocjonalnych w języku niemieckim. Rozumienie takich wyrazów jest więc możliwe, ponieważ te znaczenia denotatywne także istnieją w kulturze niemieckiej. Niemożliwe jest tylko używanie ich w jakimkolwiek kontekście w języku niemieckim, ponieważ funkcjonowanie takich wyrazów w języku rosyjskim nie jest związane z ich dosłownym znaczeniem, lecz ma miejsce zawsze w kontekście, co odpowiada doświadczeniu aksjologicznemu kultury rosyjskiej i czym się różni od kultury niemieckiej. Zmiana płaszczyzn znaczeniowych odbywa się podczas transferu znaczeń z kultury rosyjskiej do kultury niemieckiej z dziedziny seksualnej do dziedziny fekalnej (*Scheiße, arschloch, Hosenscheißer, Leck mich doch am Arsch*) bądź zoologicznej (*blöde Kuh!, Saukerl*). W porównaniu z kulturą niemiecką rosyjski mat tworzy eksplicytną, interkulturową, konfrontatywną, pełną luknę aksjologiczną, podczas gdy wobec kultury polskiej powstaje eksplicytna, interkulturowa, kontrastywna, częściowa lukna aksjologiczna (Panasiuk 2001: 300). Mat w języku polskim posiada więc semantycznie słabszą formę. Problemowe okazuje się oddanie w języku polskim rosyjskiej modalnej partykuły *хули* (*хуль*), która powstała od rzeczownika *хуй* i używa się jej w takich pytaniach, jak np.: *Хуль стоите, мемуаите?* – *Czego stoicie w przejściu?!; А хуль церемониться...* – *A co się będą opierdalać...; Не толкайся, бать... хуль ты прěшь...* – *Nie pchaj się ojciec, gdzie leziesz...* O wspólnym pochodzeniu rosyjskich i polskich przekleństw świadczą następne

przykłady: *Пошёл ты на хуй! – Idź w chuja!, Да ну, в пизду, бя...* – *Na chuj mi, kurwa...* Dziedzinaми używania tych wyrazów są gwara złodziejska, argot, żargon. Mat określa Uspienski (1987: 37) jako szczekanie lub język psów, które szczekają w taki sam sposób, jak ludzie przeklinają, używając tych wyrazów.

W artykule zostały omówione kulturowe problemy fenomenu tabu na przykładzie tłumaczenia tekstów literackich rosyjskiego postmodernizmu na język polski i niemiecki. Ignorancja kulturowych osobliwości fenomenu tabu w komunikacji międzykulturowej powoduje naruszenie samej komunikacji, co bezpośrednio dotyczy tłumaczenia. Specyfiką kulturową rosyjskiego kakofemizmu jest mat, wywodzący się ze starych pogańskich kultów. Autor zwraca szczególną uwagę na mechanizm funkcjonowania fenomenu tabu, który jest połączeniem zakazów kulturowych (socjalnych) z nakazami osobistymi – decydującymi w powstaniu tabu. W komunikacji międzykulturowej nie mniej ważny okazuje się wybór strategii prowadzenia rozmowy na temat tabu, wykorzystania różnych sposobów unikania (eufemizowania) tabuizowanego przedmiotu, wokół którego toczy się rozmowa. Na przykładzie cyklu zmiany tabu przez eufemizmy i eufemizmów przez tabu zostały pokazane semiotyczne aspekty tworzenia się eufemizmów. Ciekawa okazuje się także polemika na temat sprzeczności w rozpatrywaniu oraz definiowaniu pojęcia tabu z punktu widzenia semiotyki w literaturze lingwistycznej.

Bibliografia

- Bachtin Michaił M. (1965), *Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaja kul'tura Srednevekovja i Renesansa*, Moskwa.
- Hartmann Dietrich (1990), *Sprache und Tabu heute. Zur Überprüfung eines ethnologischen Begriffs auf seinen Nutzen für die Ethnologie von Industriegesellschaften*, Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie 42, red. Ulrich Schmitz, Schweigen, s. 137–154.
- Hjemslev Louis (1968), *Die Sprache. Eine Einführung. Aus dem Dänischen übersetzt, für deutsche Leser eingerichtet und mit einem Nachwort versehen von Omar Werner*, Darmstadt, s. 80–83.
- Keller Rudi (1987), *Worttabu und Tabuwörter*, „Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht“, Paderborn, s. 80–83.
- Łotman Jurij (1992), *O semiosfere*, [w:] *Izbrannye stat'i*, t. I: *Stat'i po semiotike i tipologii kul'tury*, Tallinn, s. 12–15.
- Panasiuk Igor (2001), *Tabu als Aspekt der Fremdwiedergabe in der literarischen Übersetzung: Anwendung des Lakunen-Modells auf die Übersetzungsanalyse von tabuisierten Literaturtexten*, [w:] *Wschód–Zachód: Pogranicze kultur. Kultura–Literaturoznawstwo–Językoznawstwo. (Materiały z II Międzynarodowej Konferencji Naukowej Słupsk 14–15.09.2000 r.)*, red. Oleksij Prokopczuk, Słupsk.
- Pieper Ursula (1988), *Wie man über das spricht, worüber man nicht spricht – oder: „zu welchem Tabu schweigen Sie gerade?“*, SAIS, Arbeitsberichte aus dem Seminar für allgemeine und indogermanische Sprachwissenschaft, Kiel, H. 11, s. 89–118.
- Porzig Walter (1950), *Das Wunder der Sprache: Probleme, Methoden und Ergebnisse der Sprachwissenschaft*, red. Andreas Jecklin, Heinz Rupp, Basel–Tübingen.
- Posner Roland (1991), *Kultur als Zeichensystem. Zur semiotischen Explikation kulturwissenschaftlicher Grundbegriffe*, [w:] *Kultur als Lebenswelt und Monument*, red. Aleida Assmann, Dietrich Harth, Frankfurt am Main, s. 37–75.

- Schank Gerd (1981), *Untersuchungen zum Ablauf natürlicher Dialoge*, [w:] Heutiges Deutsch. Linguistische und didaktische Beiträge für den deutschen Sprachunterricht. Veröffentlicht vom Institut für deutsche Sprache vom Goethe-Institut. Reihe 1, Bd. 14, s. 120–159.
- Schröder Hartmut (1995), *Tabuforschung als Aufgabe interkultureller Germanistik. Ein Plädoyer*, „Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache”, Bd. 21, red. Alois Wierlacher, München, s. 15–35.
- (1997), *Tabu, interkulturelle Kommunikation und Fremdsprachenunterricht. Überlegungen zur Relevanz der Tabuforschung für die Fremdsprachendidaktik*, [w:] *Aspekte interkultureller Kommunikationsfähigkeit*, red. Annelie Knapp-Potthoff, Martina Liedke, München, s. 93–107.
- (1998), *Semiotisch-rhetorische Aspekte von Sprachtabus*, [w:] *Valami más. Beiträge des Finnisch-Ungarischen Kultursemiotischen Symposiums „Zeichenhafte Aspekte der Veränderung” (25.–28.11.1998 Berlin–Frankfurt (Oder)–Ślubice)*, red. Eckhard Höfner, Hartmut Schröder, Roland Wittmann, Peter Lang Verlag. Europäischer Verlag der Wissenschaften, s. 169–187.
- Sorokin Vladimir, *„Očered’*, (<http://www.lib.ru/SOROKIN/ochedred.txt>).
- (1988), *Kolejka. Powieść*, przeł. Irena Lewandowska, Warszawa.
- (1995), *Die Schlange. Roman*, przeł. z jęz. ros. Peter Urban, Frankfurt am Main.
- Uspenskij Boris A. (1983), *Mifologičeskij aspekt russkoj ekspressivnoj frazeologii. Stat’ja pervaja*, Studia Slavica. Academia Scientiarum Hungaricae, t. XXIX, Budapest, s. 33–69.
- (1987), *Mifologičeskij aspekt russkoj ekspressivnoj frazeologii. Stat’ja vtoraja*, Studia Slavica. Academia Scientiarum Hungaricae, t. XXXIII, 1–4, Budapest, s. 37–76.
- Wagner Hans (1991), *Medien-Tabus und Kommunikationsverbote: die manipulierbare Wirklichkeit*, München.
- Zöllner, Nicole (1997): *Der Euphemismus im alltäglichen und politischen Sprachgebrauch des Englischen*, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien.
- Żelwis W.I. (1985), *K voprosu o nacional’no-kul’turnoj specifiķe evfemizmov i zapretnoj invektivnoj leksiki*, [w:] *Tekst i kul’tura: Obščie i častnye problemy. Akademija nauk SSSR. Institut jazykoznanija*, Moskva.
- (1997), *Pole brani: Skvernoslovie kak social’naja problema*, Moskva.

The Cultural Aspects of Taboo Based on Translations of Russian Postmodernistic Literary Texts

Summary

This article deals with cultural problems of the taboo phenomenon with reference to translation of Russian postmodernism literary texts into Polish and German. An ignorance of the cultural peculiarities of the taboo phenomenon within the intercultural communication causes a breakdown in communication, which has a direct effect on the translation. The specific issue of the Russian capophemism is the so-called “mat,” which has its origin in heathen cults. The author draws our attention to the semiotic taboo process, which is said to be a combination of cultural (social) prohibitions and personal precepts. These personal precepts are the elements determining the origin of the taboo phenomenon. The choice of a certain communication strategy and the usage of various means of avoidance (euphemistic strategies) are not less important when talking about a taboo subject in the intercultural communication. The semiotic aspects of the euphemism process are explained by the taboo-euphemism-cycle, which consists of the changes of a taboo by euphemisms and of a euphemism by taboo. The author shows the polemics about the discrepancy in the definition of the taboo phenomenon from the view-point of semiotics in the linguistic literature.